

Tautinės minties naujinimas:

DAUKANTAS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄMONĖS EVOLIUCIJOJ

Svetimų dievų nereikia — gana ir savų.
S. Daukantas

Ižanga. Tautinės sąmonės linkui

Kasdienine prasme tautinė sąmonė yra nusimanymas tautoje, kad ji yra savaiminga, su savitu charakteriu, savitais siekimais ir likimu. Juo labiau tauta nusimanys savitumą, juo labiau norės jį pareikšti bet kuriose srityse: politikoje, visuomenės gyvenime, ypačiai raštuose. Raštai daugiausia parodo tautinės sąmonės laipsnį.

Lietuvių pirmieji raštai atsiranda jau stipriai valstybei susiformavus. Tiesa, jie gudiški. Bet jie rodo, kad lietuvių tautos oficialusis sluoksnis yra pasviręs į rytų kultūrą. Tik sveikas etninis pagrindas pajuto rytų pavojų ir griebėsi tos pačios gudų kalbos bent iš dalies savaimingumui apsaugoti. Tie gudiškieji metraščiai, aukštindami lietuvių kunigaikščius, aiškiai gina lietuvių interesus — ne gudų. Tiesa, gudiškuosius raštus sunku pavadinti tautiniais. Mūsiškai suprastos tautybės tada iš viso nepaisyta. Pati valstybė buvo tik dinastinė. *Dinastinis* savitumas ir buvo keliamas metraščiuose.

Besigindama nuo rytų kultūros, dinastinė lietuvių tauta kryptelėjo vakarų linkui. Unijomis susidėjo su lenkais. Šitoje dvitautėje lenkų lietuvių valstybėje anksti pajusta, kad dvilypumas valstybėje nepageidaujamas. Viena pusė imta atrofuoti. Lenkų savitumas pasirodė agresyvesnis ne tik prieš lietuvius, bet ir prieš kitas tautybes. Lietuvių savitumo būta defensyvaus. Iš perspektyvos dabar matyti, kaip jis aršiai gynėsi. Gynėsi lietuviai, keldami aikštėn savo genealoginį savitumą, kildindamiesi iš romėnų ir Palemono teorija stiprindami savo ambicijas. Lotynų kalbą ėmė laikyti savąja: ją reikalavo įvesti į mokyklas. Ją ėmė raštus rašyti. Jau nusimanyta, kad lietuvių savarankiškumą palaikys ne tik skirtinga genealogija, bet ir skirtinga kalba. Tik nesusiprasta dar, kad toji kalba turi būti gimtoji. Ir Daukša, pirmasis iškėlęs jau tautinio skirtingumo požymį — lietuvių gimtąją kalbą (1599), ilgai dar buvo neišgirstas. Lietuvos didikų sąmonėje reikėsi vis genealoginis ar dinastinis skirtingumas nuo lenkų. Jį ir stiprino. Stiprino vyskupo Merkelio Giedraičio įsakymu parašyta mozūro Strykowski *Lenkų, Lietuvių ir Žemaičių kronika*, kuri bus gausus šaltinis bei atrama ir paskesniems jau tautiniams susipratėliams.

Juo ilgiau lietuviai bendroje valstybėje gyveno, juo jų savitumas silpo. Smulkieji bajorai šokosi reikalauti tokių privilegijų kaip Lenkuose, taip gyventi kaip lenkai. Tik atskiri didikai, atrodo, darė desperatiškų žygių atsikratyti Lenkija: per karą su švedais Radvilos nutraukia net uniją su Lenkais ir paskelbia uniją su Švedais (1655). Bet Švedai išvyti, unija panaikinta. Naudinga būtų buvę lietuvių savarankiškumui ir bažnytinio atžvilgiu atsiskirti nuo Lenkijos. Vilniaus vysk. Bialozoras mėgino sudaryti Vilniaus arkivyskupiją ir atskirti nuo priklausymo Lenkijos. 18 a. gale jo mėginimą pakartojo Vilniaus vysk. Masalskis, bet kada Varšuvoj už ką kitą jis buvo pakartas — tas klausimas atidėtas. Savitumo žymės buvo nutrinamos. Ir 1791 m. sudarytoje naujoje konstituci-

joje atskiros Lietuvos valstybės teisės buvo panaikintos. Lietuva paversta paprasta bendros valstybės provincija.

Lenkams pasisėkė. Bendras seimas, bendras luomas, bendros mokyklos, bažnyčios, bendri interesai taip suformavo lietuvio bajoro psichiką, kad lietuvio vardas virto ne tautiniu pažymiu, bet tiktai geografiniu, teritoriniu. Būti lenku ir lietuviu rodėsi suderinama, kaip gali būti suderinamos dvi nevienarūšės sąvokos. Ir susidarė Lietuvos bajorų sąmonėj dvilypio žmogaus supratimas — lietuvio lenko. Tas dvilypumas ilgainiui buvo išreikštas ta garsiąja formule: gente sum lituanus, — natione polonus. Suderindami savyje lietuviybę ir lenkybę, Lietuvos bajorai, atrodo, nejautė to vidaus konflikto, kurį teko išgyventi L. Rėzai, kada jo sąmonėje paaikšėjo, jog dvi tautybės — lietuvio ir vokiečio — nei Prūsų karalystėje, nei jo paties psichikoje jau nebesuderinamos. Lietuviškos lenkiškos ideologijos aukštuomenė labiausiai pasireiškė Adomo Mickevičiaus asmenyje ir kūryboje. Kaip Lietuvos žemė kitados buvo davusi Jogailą, dvilypės valstybės politinį valdovą, taip tos valstybės gale davė Mickevičių, literatūros valdovą, kuris visai neveidmainiaudamas galėjo vadintis ir lietuviu ir lenku. Bet Mickevičius ir kiti mažesnieji yra paskutinis tos dvilypės lietuviškos ir lenkiškos tautinės koncepcijos didingas švystelėjimas lenkų kalba.

Tuo pačiu metu, kada dviejų tautybių bajorai turėjo suaugti į vienlytį luomą, lietuvių kalba buvo tik priemonė susikalbėti su liaudimi. Bent M. Lietuvoje tas vienas Donelaitis ragina lietuvių kalbos neišsižadėti, tik ir jis etiniais, ne tautiniais sumetimais. Rūgys pirmasis savo dainelėm atkreipia pasaulio akis į patį lietuvių kalbos grožį. Jo nedrąsus, kuklus susižavėjimas buvo pagautas vakaruose bekylančio susižavėjimo primityviom tautom, liaudim, jos kūryba. Per Varšuvą, per Krokuvą, o ir tiesiog iš Vokietijos ankstyvojo romantizmo banga davė naują impulsą lietuvių tautinės sąmonės tolimesnei evoliucijai. Daukšos mesta tautinės kalbos idėja

atgyja iš naujo, su visu ryškumu, Bohušo skelbiama. Ir pamažu tarp tų pačių lietuviškos lenkiškos ideologijos žmonių pradedama domėtis lietuvių kalba. Pradedą lietuviškai vienas su kitu kalbėtis, rašinėtis. Tik kaip nedrąsiai! Tai Klemento tipo žmonės. Juo toliau, juo labiau rodoma daugiau entuziazmo. Prisideda ir Lietuvos istorijos branginimas. Tai Poškos tipas. Trečias laipsnis — kada pradedama branginti ne tik pati liaudis, bet ir liaudies kūryba — Stanevičiaus tipo susipratėliai.

Tai jau ne politinio savitumo, ne dinastinio, ne genealoginio, bet tautinio susipratimo, tautinės sąmonės žymės. Tautinė sąmonė jau sprogsta, skečias, kaip augalo žiedas, vis labiau parododama viduje glūdinčių spalvų ir kvapnių harmoniją.

Bet ir Klementas ir Poška tebelaiiko save ir žemaičiais ir lenkais. Šita dvilypė ideologija dar nėra viena nuo kitos atsipalaidavusi. Reikia naujo žingsnio tautinės sąmonės evoliucijoje: atskirti lietuvių nuo lenkų. Reikia psichologiškai suardyti tas unijos ryšys, kuriuo buvo lietuviai susietas su lenku dvietaute valstybėje. Bajoriškasis luomas to nepadarė. Tam žygiui ateis valstietis su neiškvotom etinėm jėgom, su nauja europine kultūra — Simanas Daukantas.

1. Valstietiški metmenys

Simano Daukanto charakteris iš dalies panašus į jo amžininko Narbuto ar net Jucevičiaus. Visą jų charakterį yra ataudęs Vilniaus universitetas. Bet metmenys skiriasi. Anie — bajorai, S. Daukantas — valstietiška, žemaitiška natūra su jos tradicijomis.

Prof. A. Janulaitis, pasinaudodamas Daukanto laiškais,⁽¹⁾ yra parašęs knygelę vardu *Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai* (1913). Iš jo knygos ir iš tų laiškų matyti, kad Daukante susikoncentravę visa eilė tų charakterio

bruožų, kurie pažymėtini valstiečiui ir žemaičiui. Tėvų blaivumas ir darbštumas, valstietiškas maža kuo pasitenkinimas lydėjo Daukantą visą gyvenimą. Bet neturtas, baudžiamų dvasia sėjo valstiečio asmenyje nedrąsą, būgštavimą prieš viršininkus. O ir mokslus išėjęs Daukantas negavo su sau lygiais dirbti. Ant savęs vis turėjo viršininką. Ir susidarė jo tipas — kuklus, nedrąsus, užsispyręs, uolus darbininkas. Savo viešuose raštuose jis atsargus, tik privačioje korespondencijoje atviras ir drąsus. Siųsdamas Narbutui medžiagą, prašo niekur neminėti jo vardo. Nori, kad niekas nežinotų iki jo gyvos galvos. Save lietuviškai žemina: turįs tik gerų norų, ir be reikalo jį vertina. Kai sykį Kraševskis jį pagyrė *Athenaeume*, Daukantas skundžias Narbutui: „Blogai padarė Kraševskis... aš per tai galiu nustoti vietos... jis man nesmagumo padarė“. Net savo *Būdą* nusiuntęs Narbutui, nesisako, kad tai jo darbas, ir pasakoja apie jį lyg apie visai svetimą. Kada vienas pažįstamas paprašo Daukantą jo knygų sąrašo ir jo biografijos, D. siunčia įgaudendamas: „Tik, susimildamas, pasirūpink, kad apie tat nebūtų spausdinama nė vienam laikrašty“. Iš dalies tuo paaiškintinas ir tas Daukanto slapyvardžių gausumas.

Vengdamas viešumos, Daukantas savo idėjas nori skleisti per kitus, įkalbinėdamas juos per laiškus. Ir įkalbinėja su tokiu atkaklumu ir radikalumu, kuris savas tik žemaičiams.

Kaip tikra valstietiška žymė, kurios trūko bajorėliui Jucevičiui, iškeltinas Daukanto religingumas — nuoširdus pasitikėjimas Dievo Apvaizda, pasitikėjimas, neiškreiptas mokytinio racionalizmo; jis guodžiasi varguose vienu Dievu: kantriai priimęs iš jo rankų ir ligas, ir vargus, ir nelaimes. Išlaikęs ir religinės praktikos tradicijas: Papilėję gyvenantį matome vaikščiojantį į bažnyčią, poteries kalbantį. Pasi laikęs net tas gražias tradicijas religiniu būdu mylimuosius pagerbti: kai mūrė motina (1847), Daukantas siunčia du rublius kun. Pabrėžai, kad už jos vėlę mišias atlaikytų.

Išlaikęs giliai religines tradicijas, Daukantas ir su pačiais tėvais, giminėmis nenutraukė ryšių. Ir koks jis mums, kaimo vaikams, artimas, kada jis, negalėdamas suskubti į motinos laidotuves, statydina paskiau jau paminklėlį, surašydina į jį visų šeimos narių vardus, nors jis vienas tesirūpino ir vienas pinigų temokėjo. Lygiai artimas, kada jis ragina savo brolius mokytis, pats jais rūpinasi. Patriarchališka šeima. Net visas sodžius buvo pajutęs, kad S. Daukantas Petrapilyje esąs „galingas“ ir „įtakingas“. Todėl ir kreipdavosi į jį su reikalais. Ir Daukantas rūpinosi ne tik saviškiais, bet ir apskritai valstiečiais. Matė, kad valstietis yra beteisis ne dėl to, kad jis menkesnis, bet jau dėl vienos žemesnės kilmės. Patsai pajutęs, kiek reiškia kilmė, dar labiau nei kiti to meto šviesuoliai turėjo neapkęsti tos luominės nelygybės. Bet kovoti prieš ją atvirai, viešai, kaip tikras valstiečio sūnus, nedrįso. Nekilmingajam luomui prasimušti į gyvenimą viena tebuvo priemonė — mokslas. Ir Daukantas tapo Lietuvos valstiečių švietėju. Neatitrūko nuo liaudies savo dvasia, nors fiziškai buvo atitrūkęs gana ilgai.

S. Daukantas nebuvo tik liaudies žmogus, kaip girinė obelaitė. Jo valstietiškas charakteris buvo susiderinęs su to meto europine ideologija — valstietiškiems metmenim buvo pritaikinti.

2. Europiški ataudai

Daukanto ideologija yra įglausta į jo veikalus. Istoriniuose raštuose jis ne tik faktų registratorius, bet ir istoriosofas. Jo istoriosofijos pagrinde akcentuojamas nuolatinis pasaulio kitimas.

„Nieko nėra amžino šioje pasaulėje: kaipogi visa, kas tenai yra, Dievo parėdymu anksčiau ar vėliau ilgainiuo persikeičia, regis, dėl to vien, idant žmogus ne šio svieto, bet antro gyvenimo geistum“, rašo *Būdo* pratarmėje (cit. 1935 m.

leidimas). Ir, norėdamas parodyti nuolatinio kitimo procesą, D. toliau pavyzdžiais kalba:

„Vienos yra buvusios šioje pasaulėje tokios atmainos, kurias jam raštai pasako, kitas jam žemės, vandens ir oro ermyderiai rodo, noris raštai tyli, kitos yra tokios, kurias žmogus pats savo amžiuje gali regėti. Ir taip, kur pirma pievos žėlė, plačios pilys, vaisingos dirvos buvo, ten šiandien palšų smilčių vilnys, į trobesį aukštos, spiginamos nuo degančios saulės, po tyrus banguoja arba begalinės jūros užgulusios niūkso; ir vėl atkaliai, kur pirma karšti viesulai, žvildamys degančias smiltis, neapregimuose tyruose pujojo, arba begalinės jūros tyvuliavo, tenai šiandien dirvos, girės, ežerai ir ūkininkai tarpe pilių gyvena“ (ib.).

Kokia yra to nuolatinio kitimo priežastis? Ar tam tikros aukštesnės jėgos (kaip Tolstojaus likimas), ar istorijos eigą varo žmogus? Iš tolesnių Daukanto samprotavimų aiškėja, kad normalia tvarka kitimo procesą varo dvi galybės: gamta ir žmogus. Gamta daro įtakos žmonėms, žmonės padaro įtakos pačiai gamtai. Šitas tarpusavio veikimas turėjęs įtakos ir žmonijos istorijai.

Ar visos tautos, ar tik tam tikra tautų grupė yra likusi iš bendros tėvynės, S. D. aiškiai nepasisako. Bet tiktai atsiradusi žmonija, ir prasidėjusi nuolatinė evoliucija. Žmonės suskilę rasėmis ir tautomis. Tas rasių ir tautų skirtumas parėjęs nuo gamtos, kurioje apsigyvenę. „Vieniems plikiems be uksmės ir uždangos vargstantiems smiltynų tyruose spiganti saulė surietė ant galvos plaukus į garbanas, o jų kailį sudeginusi į anglį, pavertė juos į murinus ir tuomi būtinai nuo pirmosios žmogaus veislės atskyrė; kitiems gyvenant sausuose vėjuose kailis į rudvarį pavirto; kiti kitose vietose gyvendamys platų veidą ir aukštas akis įgavo; ir tie tiktai, kurie kalnuose ir giriose gyveno, baltais ir visų grakščiausiais žmonėmis tepaliko“ (ib. 6 p.).

Iš pradžių visi žmonės buvę laisvi. Tačiau atsiradę didž-

turčiai pradėję žmones vergti. Vergiamieji turėję išsidanginti kitur — į versmes, balas, tyrus, kad galėtų kaip tinkami Dievą garbinti ir laisvi gyventi.

Taip suprantant istoriją, nesunku pasidaryti išvadą, kad lietuvių tauta irgi yra iš kur nors atkilusi. Lietuviai kilę iš Indijos. Istorija randanti lietuvių išsidanginusius iš Indijos į Juodųjų Marių pakraščius iš šiaurės pusės. Jie gyvenę tenai jau prieš Kristų. Lietuvių vardo dar nebuvo. Buvo vadinami indais, kiemarionimis, skytais, getais, kartais eruliais, arba geruliais. Lietuviai buvę tenai didžiai garsingi, prekyvę su graikais, egiptiečiais, fenikiečiais; kariavę su persais, graikais, romėnais. Su tomis tautomis jie turėję vieną tėvynę. Tai rodą daugybė bendrų žodžių ir patarlių. Tik iš Azijos pasčiau atsibrovusios kitos tautos. Jis išgrūdo iš Uksinių pamių tuos getus ir kiemarionis... į tyrus, kuriuose auga aukšta žolė taip, jog raito žmogaus negal regėti. Čia ir pasidaręs sąmyšis, prasidėjusi būsimųjų lietuvių kelionė į Pabaltijį, kur „traškančiose girėse, nuo įkūrimo pasaulės nekušintose, ilgus amžius džiaugdamos liuosybe savo prabočių, tarp girių laimingai gyveno“ (26 p.).

Kaip čia lietuviai Pabaltijį gyveno? Jie buvę laisvi: rinkę sau viršininkus iš išmintingųjų ir narsiųjų — demokratiškai. Vergystė tai velnio darbas (*Istorija*, 52 p.). Lietuvių charakteris užgrūdintas visiems pavojams; neištižę, neišlepę, narsūs, patvarūs, antra vertus — taikingi, švelnūs, vaišingi, darbštūs, linksmi, menininkai, religingi, garbinę šilumą saulės pavidalu, stabų neturėję. Tikri gamtos vaikai, tos gamtos rūščios ir švelnios, baisios ir patraukiančios, slėpiningos ir atviros. Tie kraštutinumai sutilpę ir lietuvių charakteryje. Tai buvo lietuvių aukso dienos.

Tačiau kada diduomenė išlepusi, tada pasisavinusi lenkų, gudų, vokiečių ir kitų „šaldrų papročius, užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą darbą savo bočių prabočių“. Ir tada „metuose, 1569 per kebeles pasidavė į lenkų valdžią ir

nuo to laiko nepaslinkdamys patys nė koku lėtos daiktu užsiimti, vieni tižo lepumuose svetimų pramonių, kiti išsirpę po medaunyčias bajorystomis savo girdamies, vis į lenkų spunką veizėjo ir nuo jos sau laimos laukė, kurie, įsiveržusys į Lietuvą norėjo lietuvius būtinai paniekti ir vergais savo padaryti“ (*Būdas*, 301 p.). Jie įvedė ir negirdėtą neregėtą darbą, lažu vadinamą, kurį lietuviai iš apmaudo pramanę baudžiava. Nuo tada ir pradėjusi Lietuva irti... Iro ir nyko taip, kad iš po svetimųjų ir svetimybių beliko tik jų „kalba, žali bruknelė, nuo speigų apšarmojusi“ (*B.* 7 p.). tą kalbą išlaikė ne raštai, bet išmintingos žemaičių ir kalniečių motinos apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose.

Nebetęsiant tų įdomių poetiškų S. D. paveikslų apie senovės lietuvių gyvenimą, kyla klausimas: iš kur tos S. D. pažiūros apie lietuvių kilimą, laimingą gyvenimą ir nykimą. Tai nėra S. D. visai originalus išradimas. Plačiai sekdamas naujausią literatūrą, ypačiai, kur būdavo užkliudomi lietuviai, S. D. pažino Vakarų Europos idėjines linkmes. 19 amž. pradžioje įsigalėjęs romantizmas savo ideologiją buvo atrėmęs į Rousseau teoriją. O Rousseau, eidamas prieš savo dienų visuomenės sunykimą, pirmasis buvo paskelbęs, kad viskas išeina tobula iš Kūrėjo rankų ir sugenda žmogaus rankose. Iš Kūrėjo rankų išėję žmonės visi buvo laisvi, lygūs, laimingi. Tai natūralūs gamtos žmonės. Jų pavyzdžiu Rousseau laikė sonovės istorijoje persus, senuosius romėnus, germanus. Jie buvę galingi, kol civilizacija ir prabanga jų nesugadino. Dabartinėse tautose gamtos žmonės tebėsą šveicarai. Jie puikiai pažįsta mokslo reikalą, bet labiau jie branginę valią, charakterį, dorovę, gyvenimo išmintį. Jie niekiną tinginiavimą, neveiklumą, prabangą, ponišką lepumą, gyvenimą iš svetimos sąskaitos. Jie giliai tikintieji žmonės.

Rousseau idėjas iš dalies parėmė nenuilstamas entuziastas karaliaučiuskis Herderis. Žmonijos istorijoj jis akcentavo (1784-1791) nuolatinį kitimą — žmonija išgyvenanti to-

kius pat tarpsnius kaip ir individas: jaunystės ir senatvės. Su antikinio pasaulio nykimu žmonija patyrusi pirmąsyk senatvę; su šviečiamuoju amžium — antrąsyk, ir vėl prasidedąs ratas iš naujo suktis. Kiekviena tauta turinti turėti savą tautinę literatūrą. Tautinė literatūra tegalima sukurti tik sava kalba. Literatūros kūrėjas esąs ne mokytinis, bet gamtos žmogus. Dėl to ir adoruoja vadinamąsias primityvias tautas.

Rousseau ir Herderis atidarė kelią į literatūrą pačiai gamtai, didingai, primityviai, atidarė duris ir tiems gamtos žmonėms — šiurkštiems, primityviems, bet morališkai tauriems ir gilios sielos. Tokių žmonių literatūra ėmė ieškoti arba tolimuose kraštuose, arba viduriniuose amžiuose.

Rousseau ir Herderio paveikti, romantikai nuo klasičinių tautų nukrypo ir į rytus. Europos dėmesį į rytus bent kalbos atžvilgiu patraukė Fr. Schlegelis savo veikalu *Apie indų kalbą ir išmintį* (1808). Susidomėjimas Indija augo. Pr. Boppas padėjo pamatus lyginamajai gramatikai, tirdamas sanskritą ir lygindamas su persų, lotynų, graikų, germanų kalbomis (1816). Paskesniame veikale (1835) jis lygino senąsias kalbas ir su lietuvių kalba. Ypačiai pažymėtinas čia danų lingvistas Raski, kuris įrodė giminystę germanų kalbų su graikų, lotynų, lietuvių ir slavų (1818), o šalia jo Karaliaučiaus profesorius Pr. Bohlen, kuris susidomėjo prūsų ir lietuvių kalbomis, rodė lietuvių kalbos giminystę su sanskritu (1830). (2)

Su šita dvasine atmosfera S. Daukantas buvo pažįstamas. Savo *Būde* jis ypačiai cituoja Bohleną, Raskį ir Rėzą, neskaitant jau romantikų istorikų Kotzebue, Vogto ir Lietuvos Narbuto.

Sugretinus V. Europos to meto tendencijas su S. D. tendencijomis, prieinama išvada, kad S. D. nebuvo atsistojęs nuošaliai nuo Europos judėjimo; jis buvo tos pačios romantinės ideologijos pagautas. Šitos ideologijos šviesoj dabar aiškėja, kodėl S. D. žmonių rasinius ir tautinius ypatumus kildino nuo gamtos ypatumų; kodėl lietuvius kildino iš Indijos,

kodėl jų charakterį parodė gamtos žmogaus charakterį, kodėl lietuvių sunykimo priežastis jam rodės esąs nutolimas nuo gamtos jai skirto charakterio ir pasidavimas civilizacijai, kodėl lietuvių pagrindą laikė liaudį. Lygiai, aiškėja, kad lietuvis galės pakilti iš dabartinio sunykimo, nes istoriją kuria ir žmogus; reikia tik atgaivinti lietuviuose gamtos žmogaus dvasia.

Šita europinė ideologija ir anas valstietiškas charakteris davė S. Daukantui tvirtą pagrindą sukurti naują momentą lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje: lietuvių atpalaiduoti nuo lenkybės. Iš valstietiškų metmenų ir europiškų ataudų, tariant audėjų terminu, išėjo

3. Lietuviškas raštas

S. Daukantas, kaip valstietis, nieku nebuvo susijęs su lenkais, su jų tradicijomis. Nutraukti ryšius su senąja ideologija su lietuviškos lenkiškos tautybės koncepcija jam visai nesunku. Antra vertus, europinė ideologija kaip tik pateisino ir padaršino senąją koncepciją suardyti ir sukurti visiškai naują — savarankiškos, demokratiškos lietuvių tautos. Naujoji susidarytoji koncepcija reikėjo puoselėti, gaivinti, apkuopti nuo šiukšlių, kurios ją dengė. Ir S. Daukanto didžioji pastangų dalis eina tam darbui. Iš vienos pusės jis kuopia naująją Lietuvą nuo labiausiai ją sloginusios lenkybės, iš antros pusės gaivelėja tautinę sąmonę.

S. Daukante kaip nė viename kitame anuo metu pasireiškia antilenkiškas nusistatymas. Lenkus jis vaizduojasi daugelio Lietuvos nelaimių priežastimi. Lenkai ne tik pradžudę Lietuvos valstybę, bet ir dabar lietuviams kenkia. Lenkai sufalsifikavę Lietuvos istoriją; jie paslėpę tikruosius dokumentus apie uniiją. „Lig šiol lenkai — savo naudai, o mūsų nenaudai — faktus pindavo, sumaišydavo, darkydavo“ (laiskas Narbutui). Prašo Narbutą, kad prikištų Babravičiui, kam

„perdirba lietuvių pavardes lietuviškomis galūnėmis arba visai praleidžia garsiausias gimines, o lenkų nė menkiausių giminių nepamiršta pažymėti“. Nusiuntęs Narbutui rankraščius, prašo niekam iš savo rankų nedavinėti, nes lenkai visokiais būdais norėjo iš manęs išvilioti, davinėjo 80 raundonųjų, pats grafas Račinskis davė 70, kad galėtų savo noru pertaisyti, tačiau niekaip gyvai neduosiu“.

Kad jau seną Daukantą pakvietė Kirkoras rašyti į *Teka Wileńska*, už D. atsakė jo bičiulis Akelaitis: Daukantas pasižadėjęs rašyti tik lietuviškai.

Daukantas negalėjo ramiai žiūrėti į tuos, kurie apie Lietuvą gerai ar blogai parašo. Jam nepatinka Jaroševičius, pastebėjęs, kad Lietuvoje buvusi vergija. Vergiją įvedė Lietuvoj tik lenkai — įrodinėja D. laiškuose Narbutui. Nepatinka jam ir Kraševskis, kad per maža lietuvius išaukštinęs. Prikiša net pačiam Narbutui, kad jis susiaurinęs Lietuvos ribas. Tos ribos pietuose turinčios siekti Pinsko balas. Juk niekas nesuprantąs, ką Pinos upė reiškia slaviškai, o lietuviškai esąs visai aiškus vardas: reiškias pynę nuo žodžio pinti; „kas pažvelgtų į daugybę supainiotų upių aplink Pinską, turėtų pripažinti, kad tinkamesnio vardo nebuvo galima sugalvoti“.

Bet Daukanto širdis sukritusi su Narbutu, nes šisai bajoras, taip pat viską užmiršęs kaip ir Daukantas, rinko medžiagą apie Lietuvą ir ją skelbė. Jis išidealizavo Lietuvą. Jis gi net pasmerkė lietuvių susidėjimą su lenkais. Ir aktyvusis D. negali pakęsti, vis neskatinęs Narbuto: „...pasiaukok visas Lietuvos aktams ir dokumentams rinkti ir spausdink juos, kiek bus lėšų. Tie aktai bus mūsų tautos istorijos kertiniu akmeniu, ir mūsų priešininkai polemikoje nebedrįs slėpti teisingiausių faktų... Nėra išganingesnio darbo už Kapitono(N) sumanymą, t.y. rinkti tos tautos paminklus ir leisti į visuomenę“ (1843).

Artimas jam buvo ir Onacevičius, buvęs jo mokytojas Vilniaus universitete. Juk Onacevičius buvo studijavęs Kara-

liaučiaus archyvus, universitete dėstęs lituanistikos dalykus; daug jų davęs ir Daukantui. Tam savo mokytojui Daukantas Petrapilyje ir akis užspaudė.

Lietuvių tautos sąmonės evoliucijoj toks griežtas skyrimasis nuo lenkų yra naujas dalykas. Jis gali stebinti savo griežtumu ir net fanatizmu. Bet neužmirština, kad visuomet dvasinio persilaužimo momentai esti egzaltuoti. Tai matyti visuose sąjūdžiuose, kurie turi pakeisti senąją tvarką ir įvesti naują. Egzaltuotas, vaižgantiškai lyginant, ir pavasaris, kuris pakeičia žiemą. Ramus darbas prasideda tik vasarą. S. Daukantas ir turėjo suvaidinti to paties ankstyvojo pavasario rolę, išsilukštenant lietuviui iš lietuvio-lenko. Neužmiština ir antra priežastis: sykiu su sąmoningu nusistatymu prieš lenkybę ėjo nusistatymas prieš poną, prieš tą luominį ir socialinį skirtumą, kuris buvęs atgabentas iš lenkų. Tuo momentu neapykanta lenkybei sutapo su neapykanta ponui panašiai, kaip paskiau neapykanta rusui sutapus su neapykanta pravoslavijai.

Tautinės sąmonės koncepcijoj išskirdamas lietuvybę nuo lenkybės, S. D. tos pačios lietuvybės atgijimą ir grindžia ne bajorais, bet daugiau valstiečiais. Tiesa, prieš bajorus jis nieko nekalba, jų neišskiria, bet daugumas jo rūpesčių nukreipti į liaudį: „asz ne diel mokitu wiru yr gałwoczniu, bet diel tu motinu rasziau, kurios geb sava waykams darbus jų bocziu praboczniu pasakoty“ (*Darbay...* 1822, 6 p.).

Rašydamas liaudžiai knygeles, ragindamas steigti mokyklas, jis nori, kad šalis apsišviestų ir ekonomiškai pakiltų. Prieš Daukantą, rodos, S. Stanevičius buvo parašęs vieną ūkio knygelę. S. Daukantas šioj srityje yra pionierius: apie tabako auginimą, bites, apynius, sodus, ugnį, medžių sėklas skelbė populiarias žinias. Jau aiškiai formuojasi mintis, kad tautinė sąmonė teįmanoma tik apsišvietusioje tautoje, ekonomiškai prasigvenusioje.

Taigi S. Daukanto tautinė sąmonė lietuvybė jau atpa-

laiduota nuo kitų tautybių, lietuvių tautos savaimingo egzistavimo teisė pagrindžiama praeities tradicijomis; tautos egzistavimo faktas stiprinamas dar didesniu praeities pažinimu ir kultūriniu bei ekonominiu apsišvietimu; tautos likimas paremiamas gyventojų daugumu — valstiečiais. Kad tauta veržtųsi pasireikšti kultūrinio gyvenimo autonomija; kad siektų susiorganizuoti į politiškai nepriklausomą valstybę, — to S. Daukanto tautinė sąmonė dar nėra. Tie du laipsniai tautinės sąmonės evoliucijoj ateis tik paskiau, ateis tada, kada bus realizuotas visoje tautoje S. Daukanto tautinės sąmonės laipsnis. O tai įvyks dar greit.

Pabaiga. Daukanto tautinės ideologijos realizavimas tautoje

S. Daukanto tautinės idėjos jo bičiuliams galėjo būti pažįstamos iš laiškų, iš rankraščių. Tolimesnieji ir svetimieji jį gavo pažinti iš to vieno išspausdinto *Būdo* (1845). Ir artimieji ir tolimieji jautė ir kažkokio nepasitikėjimo, ir gilios pagarbos. Kajetonas Nezabitauskis, susižavėjęs *Būdu*, užsimojo jį į lenkų kalbą versti, ir neišvertė. Podbereskis išvadino tą patį *Būdą* seno lietuvių plepalais ir vis dėlto išvertė lenkiškai. Blai-vusis Valančius su nepasitikėjimu žiūrė į jo istorijas ir vis dėlto žadasi jas išleisti. Daukanto tautinės sąmonės balsas nebuvo taip nykiai nuskambėjęs kaip kitados Daukšos. Vis dėlto ir jam reikėjo laiko, kad visuomenė psichologiškai pribręstų susigyventi su nauja sąmone. Daug dar lietuvių šviesuomenės tebesilaikė anos dvilypės Lietuvos ir Lenkijos unijų ideologijos. Baranauskas ar ne įdomiausias bus tos ideologijos atstovas, rašęs lietuviškai, panašiai, kaip Mickevičius lenkiškai. Bet su *Aušros* sąjūdžiu daukantinė ideologija virsta visuotine jaunosios Lietuvos ideologija. Skyrimasis nuo lenkų pavirsta viešąja kova ir grožinėj literatūroj, ir publicistikoj. Net istorinė skyrimosi atrama tebėra ta pati, kurią Dau-

kantas buvo paskelbęs, Vytautas. Nuo Daukanto laikų Jogaila, tas Lietuvos kunigaikštis, nuėjęs į lenkų pusę, pavirto ženklų viso blogo; tas lietuviškasis Vytautas pavirto viso gero idealu.

Pažiūromis į praeitį, į kalbą S. Daukantas rado vertą papėdininką Basanavičių. Ir Daukantas *Būdo* prakalboje ir Basanavičius *Aušros* priekalboje — abudu gėrįsi Lietuvos praeitimi; abudu skundžiasi, kad iš senovinės Lietuvos belikusi kalba, kuria, anot Daukanto, galima didžiuotis ir girtis, nes nė viena kalba šioje pasaulyje nėra taip aiški, o, anot Basanavičiaus, apie kurią mes galime su mokytu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte“.

Basanavičius gilino ir pagrindė Daukanto ideologiją apie lietuvių kilimą ir net tos pačios rūšies argumentais. O Lietuvos praeitį, D. atgaivintą istorijoje, atgaivins beletristikoje Pietaris — su ta pačia ideologija, panašiais vaizdais, net panašiais terminais (Lietos vyrai, rimti pulkai...). Tie patys Lietuvos istorijos momentai, padavimais apgaubti — Živilė, Margiris, Vytauto vaikai... ras atbalsio pedagoginėje beletristikoje (Š. Ragana).

Atbundančioji Lietuva pagilino ir realizavo Daukanto tautinės ideologijos pradus. Ir Daukantas, kaip tas Vaižganto Mykoliukas, atsisakęs nuo šeimos gyvenimo, atsidėjęs tik tautos gyvenimui, įvykdė savo bent vieną norą: „jei ani mūsų lygins noris su *Papiriusu* Rimionu, asz yr tuo džiaugsiuos yr lynksmysniuos, jog pyrmasy tarp Lituvių, gudresnems virams norentems raszity, kela praskiniau“ (*Darbay*...6 p.).